

1. Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця XIX – початку XX століття : автореф. дис. канд. філол. наук / В. В. Захарчин. – К., 1995. – 26 с. 2. Кацімон О. А. Теоретичні і практичні аспекти діяльності українських мовознавців на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. А. Кацімон. – Чернівці, 2010. – 9 с. 3. Рогач Л. В. Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. В. Рогач. – К., 2000. – 11 с. 4. Чикут В. Й. Наукові досягнення І. А. Панькевича і їх вплив на розвиток українознавчих лінгвістичних галузей : автореф. дис. ... канд. філол. наук / В. Й. Чикут. – Ужгород, 2008. – 11 с. 5. Якимович-Чапран Д. Б. Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам'ятках української мови XVI–XVII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Д. Б. Якимович-Чапран. – Л., 2009. – 15 с.

УДК 811.161.2

Оксана Кримець

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ Й СЕМАНТИЧНА ДИНАМІКА ТЕРМІНА

© Кримець О. М., 2016

У статті розглянуто проблему семантичної динаміки терміна під впливом екстралінгвальних чинників. Досліджено зміни, що відбулися у спеціальній науковій картині світу політології, наслідком яких є трансформація семантичної структури терміна, поява нових спеціальних значень, нейтралізація оцінно-експресивних компонентів, а також звуження або розширення значень. Обґрунтовано вплив соціальних змін на творення та розвиток політологічної термінології.

Ключові слова: українська мова, наукова картина світу політології, термін, звуження значення, розширення значення, оцінно-експресивний компонент значення.

The paper deals with problem of semantic dynamics of term under act of extra linguistic factors. Changes in the special scientific picture of the world of political science, by a result what transformation of semantic structure of term, origin of the new special meanings, neutralization of evaluation-expressive components, and also narrowing or expansion of meanings are studied. Influence of social changes on education and development of political science terminology are grounded.

Keywords: Ukrainian language, scientific field world view of political science, term, narrowing of meanings, expansion of meanings, estimating and expressive component.

Знання, отримані в різних галузях наукового пошуку, мають відбиття в науковій картині світу, яка у своїй цілісності становить єдину картину Всесвіту. Формування наукової картини світу, зазначає О. Корнілов, передбачає єдність трьох чинників: універсум, що постійно змінюється, людський розум, який його пізнає, загальнокультурницький контекст, що породжує цей розум [1]. Наукова картина світу – це не сума або набір окремих знань, а вислід узгодженості цих знань й організування їх у нову цілісність, тобто в систему. Головними характеристиками наукової картини світу є системність, змінюваність, зумовлена постійним розвитком науки, універсальність, утілена в об'єктивності наукових знань. Наукова картина світу змінюється не лише з розвитком науки та техніки, а й унаслідок перетворень, що відбуваються в певному суспільстві. Щодо цього доречно твердити про динаміку національної наукової картини світу та її відбиття в національній термінології. Схарактеризовуючи специфіку національних наукових картин світу, О. Корнілов стверджує, що дані соціологічних наук більш

суб'єктивні порівняно з природничими знаннями, вони більшою мірою зазнають впливу різних ідеологій, певного світогляду [1], а також надзвичайно швидко реагують на зміни, що відбуваються в суспільстві. Терміносистеми соціологічних наук зазнають змін у різні історичні періоди розвитку суспільства, під впливом екстралінгвальних чинників. Результатом цього є не лише утворення нових спеціальних одиниць, а й перебудова семантичної структури та поява нових значень наявних термінів.

Мета наукової розвідки – на матеріалі політологічної термінології простежити вплив екстралінгвальних чинників на динаміку терміна в контексті тих змін, що відбулися в українському соціумі за останню чверть сторіччя.

Зміну семантичної структури значень термінів або повне її перетворення маємо за співставлення одиниць, що репрезентують спеціальну наукову картину світу політології в лексикографічних працях другої половини ХХ й початку ХХІ сторіччя. Спеціальна наукова картина світу політології становить частину соціальнонаукової картини світу, ядром якої є суспільство як система в цілому. Перетворення, що відбуваються в суспільстві, повною мірою віддзеркалюються в соціальнонауковій і політологічній картині світу відповідно. Це виявляється в іншому, а іноді цілком новому розумінні наявних термінів.

Термін *демократія* у «Словнику української мови» (СУМ) тлумачено як «форма управління*, політичний лад, при якому верховна влада належить народові» [6], а в сучасному «Короткому словнику політологічних термінів» (КСПТ) цей термін подано з такою дефініцією: «форма політичного та економічного устрою суспільства, заснована на визнанні народу основним джерелом влади» [2]. Аналіз семантичної структури свідчить, що ядерні семи порівнюваних дефініцій СУМ і КСПТ збігаються: «політичний лад» – «політичний устрій», однак диференційні семи різняться: у першому випадку це семи «влада належить народові», а в другому – «народ – джерело влади». Окрім того, у сучасному словнику маємо нове значення терміна *демократія*: «тип держави, яка декларує і втілює на практиці принципи народовладдя, права і свободи громадян, можливості для діяльності різних політичних сил, контроль за діями органів влади» [2], якого СУМ не фіксує.

Появу нового термінологічного значення маємо також і в інших випадках. Зокрема *дискримінацію* в СУМ тлумачено як «Обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за расовою або національною належністю, політичними і релігійними переконаннями... // У міжнародних відносинах – створення умов, які ставлять яку-небудь державу (групу держав), її організації і громадян в гірше становище порівняно з іншими ...» [6], а в КСПТ наведено нове спеціальне значення: «Свідоме обмеження свободи діяльності учасників політичного процесу; часткове чи повне, тимчасове чи постійне позбавлення тих чи інших учасників політичного життя їхніх конституційних та інших прав і свобод» [3]. Нового спеціального значення набув також термін *опозиція*. Якщо в другій половині минулого сторіччя під *опозицією* розуміли «загальну назву партій, груп, які виступають проти правлячої партії, групи або проти політики уряду, а також парламентські фракції цих партій у буржуазних державах» [6], то сьогодні *опозиція* – це не лише «група осіб/організацій, яка виключена з процесу прийняття рішень органами влади та виступає проти політичних поглядів і дій представників владних структур», а й «протиставлення політичних поглядів і дій однієї групи осіб/ організації поглядам і діям іншої групи, переважно тієї, яка представлена у структурах державної влади» [4].

У багатьох випадках в СУМ досліджувані одиниці мають позначки «у капіталістичних країнах» або «в буржуазних країнах». Зокрема слово *корупція* в СУМ зафіксоване зі значенням «у капіталістичних країнах – підкупність, продажність урядовців і громадських діячів» [6]. КСПТ наводить таку дефініцію: «підкупність, продажність, хабарництво державних посадових осіб, політичних і громадських діячів, урядовців та високопоставлених чиновників» [2]. Ядерна сема «підкупність, продажність» залишилася тією ж, а додалися диференційні семи «хабарництво», «політичних діячів», «високопоставлених чиновників», що свідчить про звуження значення.

Інші семантичні процеси відбулися зі словом *олігархія*, що в СУМ зафіксовано із двома значеннями, перше з яких має негативний оцінно-експресивний компонент «експлуататори», а друге – позначку «зневажл.» [6], чого нема в сучасному тлумаченні терміна. Крім того, за рахунок анігіляції деяких сем відбулося розширення значення – СУМ: **1.** Політичне і економічне панування невеликої групи експлуататорів – рабовласників, феодалів, капіталістів; правляча група експлуататорів. **2.** перен., зневажл.

* керування *тут і далі* – ред.

Правляча верхівка взагалі» [6], КСПТ: «політичне та економічне панування, влада, правління невеликої групи людей, а також сама правляча група» [2].

Повну заміну диференційних сем спостерігаємо в сучасній дефініції терміна *бюрократія*. Якщо раніше це поняття трактували, як «у капіталістичних країнах – система управління, що характеризується відірваністю від народу і спирається на касту урядовців» [6], то нині *бюрократією* розуміють як «ієрархічно організовану систему управління державою чи суспільством за допомогою особливого апарату, наділеного специфічними функціями та привілеями» [2]. Незмінною в цьому випадкові лишилася ядерна сема – «система управління».

Трансформація моделі суспільства, що відбулася за останню чверть сторіччя, перебудова системи поглядів на соціальний устрій, зміна моральних цінностей – ось ті важливі екстралінгвальні чинники, які повною мірою відображено в спеціальній науковій картині світу політології та її термінології, зафіксовано в сучасних словниках.

В окремих випадках відбулася повна зміна значень вихідних одиниць: *референдум* – СУМ: «політ. Всенародний опит з найважливіших питань державного життя» [6], КСПТ: «спосіб прийняття законів та інших рішень з найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян через усенародне голосування» [2]; *націоналізм* – СУМ: «**1.** Реакційна буржуазна ідеологія й політика в галузі національних відносин, яка проповідує зверхність національних інтересів над соціальними, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу, заперечуючи дружнє співробітництво і взаємодопомогу між націями. **2.** Рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів» [6], КСПТ: «світогляд і система політичних поглядів, яка проголошує пріоритет національних цінностей щодо усіх інших» [2]; *революція* – СУМ: «докорінний переворот у житті суспільства, який призводить до ліквідації віджилого суспільного ладу й утвердження нового, прогресивного» [6], «Політологічний словник» (ПС) – «докорінна зміна політичного життя суспільства на основі реалізації можливостей революційної ситуації; докорінне перетворення структури влади в суспільстві, радикальна зміна політичної системи, які надають можливості для значних соціально-економічних змін» [4]. У наведених прикладах маємо зміну не лише диференційних, а й ядерних сем, що свідчить про абсолютно різне розуміння одних і тих самих понять у різні періоди суспільного розвитку, а також демонструє вплив панівної ідеології на розвиток суспільства, що повною мірою відображено в дефініціях досліджуваних термінів, які є невід’ємними складниками спеціальної наукової картини світу політології.

Аналізування дефініцій політологічних термінів дає змогу виявити одиниці, які абсолютно по-різному тлумачать у лексикографічних працях другої половини ХХ сторіччя й сьогодення. Зокрема термін *лібералізм*, що нині позначає «філософську, політичну та економічну теорію, а також ідеологію, яка виходить з положення про те, що індивідуальні свободи людини є правовим базисом суспільства та економічного ладу» [4], у другій половині ХХ ст. тлумачили як «політичний напрям, який в епоху феодального кріпосництва та буржуазних революцій відстоював свободу буржуазії і став глибоко реакційним із встановленням її політичного панування» [6]. Термін *плюралізм* у СУМ визначено як «ідеалістичне філософське вчення, світогляд, за яким в основі світу і його явищ лежать численні самостійні, незалежні духовні сутності; протилежне монізм» [6], а в сучасному «Словнику політологічних термінів» наведено таку дефініцію: «система влади, заснована на взаємодії та співпраці основних політичних сил і організацій» [5]. Наявність таких різних тлумачень свідчить про те, наскільки зазнали трансформування деякі політологічні поняття під впливом тих змін, що відбулися в україномовному суспільному просторі впродовж останніх років. Це дає підстави твердити про надзвичайну рухливість спеціальної наукової картини світу політології, яка швидко реагує на вплив нових ідей і світогляду.

Отже, співставлення й аналізування дефініцій тих самих політологічних термінів, які зафіксовано у словниках другої половини ХХ сторіччя й сучасних лексикографічних працях, демонструє певні трансформації семантичної структури досліджуваних одиниць, а саме: зміну диференційних сем (анігіляцію старих і появу нових), зміну ядерних сем й абсолютно інше трактування певних понять, появу нових термінологічних значень, у деяких випадках – анігіляцію негативних оцінно-експресивних компонентів значення. Розглянуті явища дозволяють простежити динаміку семантичних перетворень цих

термінів, що певною мірою віддзеркалює ті зрушення, які відбулися в спеціальній науковій картині світу політології під впливом екстралінгвальних чинників.

1. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М., 2003. – 349 с. 2. Короткий словник політологічних термінів. – Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/encyclopedia-book-7.html>. 3. Лешкевич Л. Г. Философия науки : традиции и новации : Учеб. пособие для вузов. – М., 2001. – 428 с. 4. Політологічний словник. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/political/dict/1131.html>. 5. Словник політологічних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pidruchniki.com/14051003/politologiya>. 6. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

УДК 800

Тамара Мазур, Євгенія Король
Національний університет «Львівська політехніка»

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МІСТОБУДІВНОГО ЗМІСТУ ТЕРМІНІВ: «ПРОМИСЛОВО-СЕЛЬБИЩНИЙ РАЙОН» – «ТЕХНОПОЛІС»

© Мазур Т. М., Король Є. І., 2016

Розглянуто виробничо-сельбищні утвори, які з'явилися у світовій містобудівній практиці другої половини ХХ ст. Проведено порівняльне аналізування термінів «промислово-сельбищний район» і «технополіс» із врахуванням причин й цілей їхнього виникнення та особливостей функційно-планувальної організації. Оцінено перспективи їхнього формування в контексті сучасних тенденцій розвитку виробничих територій міста.

Ключові слова: містобудівна термінологія, термін, виробнича територія міста промислово-сельбищний район, технополіс, індустріальна доба, постіндустріальна епоха.

The article describes industrial and residential areas that have become part of the global urban practice in the second half of the XXth century. Authors provide comparative analysis of the terms “industrial and residential area” and “technopolis” with consideration of reasons and purposes for their appearance and peculiarities of their functional and planning organization. The article gives evaluation for the prospects of formation of the mentioned areas in the mentioned areas in the contexts of current tendencies for the industrial city areas.

Key words: urban terminology, term, industrial city area, industrial and residential area, technopolis, industrial area, post-industrial area

Постановлення проблеми. По Другій світовій війні урбаністичний розвиток міст базували на принципах Афіньської Хартії, яка передбачала виокремлення в просторі міста територій для основних процесів життєдіяльності населення – проживання, праці, відпочинку й комунікацій. Прагнення до чіткого функційного зонування призвело до відокремлення місць праці від житла. Водночас в один історичний період, але в різних ідейно-політичних і соціально-економічних умовах у світовій архітектурно-містобудівній практиці з'являються комплексні виробничо-сельбищні зони: у радянському містобудуванні це – промислово-сельбищний район, у західних країнах з ринковою економікою – технополіс.

Мета статті розкрити зміст термінів «промислово-сельбищний район» і «технополіс», щоб виявити відмінності та схожі риси. Що дасть змогу визначити ефективність напрямків реструктуризу-